

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

4
N 3560

Қулёзма ҳуқуқида

УМУРЗОҚОВ Рафур

ЁЗИ ИҲСУСИНТ ИЖОДИЙ ИУВИ

Ю.01.02 - Ҳозирги миллий адабиёт (узбек адабиёти)

Филология фанлари номзоди илмий даражасини
олиш учун тақдим этилган диссертация

Илмий раҳбар:

Ўзбекистонда хизмат кўраётган
фан арбоби, Беруний номидаги
Республика мукофоти соҳиби,
филология фанлари доктори,
профессор Наим КАРИМОВ

ФНТБ ФОНТИ

Тошкент - 1996

К И Р И Ш

Тадқиқот мавзуйининг долзарблиги. Чорак кам бир аср мобайнида юртимизда ҳукм сурган мустабид тузум булутлари тарқалиб, эрк қуёши ўз нурларини соча бошлагач, халқимизнинг айниқса шу даврда кечган тарихини, хусусан адабиётимиз тарихини қайта ўрганиш, сталинча қирғин йилларининг қурбони бўлган ёзувчилар ижодини тадқиқ этиш ва уларнинг адабиётимиз тарихидagi ўрнини тиклаш вазифаси бирламчи аҳамият касб этди.

Шу нарса қувончлики, бу вазифанинг тарихий давр талаби даражасига кўтарилишини сезган айрим адабиётшунослар қайта қуриш йилларидаёқ 20-йиллар ўзбек адабиёти ва унинг А.Қодирий, Фитрат, Чулпон, Ҳамза, Элбек, Боту сингари намояндалари ижодига янгича қарашлар асосида назар ташлай бошлаган эдилар. Лекин, уларнинг аксар тадқиқотлари совет мафқураси ҳукмрон йилларда ёзилганлиги сабабли рисола ва мақолалардаги айрим ўринларга ойдинлик киритиш ё уларни таҳрир қилишга эҳтиёж кундан-кунга сезилиб бормоқда. Шунга қарамай, қайта қуриш даврида бошланган XX аср ўзбек адабиёти тарихини ҳаққоний ва яхлит адабий жараён сифатида ўрганиш ўз самараларини берди ва ҳозир ҳам бормоқда. Шу пайтгача юзига қора бўёқ суртиб келинган адабиётимиз намояндалари ҳақида ҳақиқатни айтиш имконияти пайдо бўлиши билан улар ҳаёти, ижоди ва фаолияти хусусида рисола¹ ва тадқиқотлар² вужудга келди.

¹ Шерафиддинов О. Чулпон. -Т., 1991; Каримов Н. Чулпон. -Т., 1991; Каримов Н. Усмон Носир. -Т., 1993; Каримов Н. Усмон Носирнинг сўнгги кунлари. -Т., 1993; Қўшқонов М. Қодирий - эркинлик қурбони. -Т., 1992; Шерафиддинов О. Мустафо Чукай, Чулпон, Отажон Ҳошим. -Т., 1993; Алиев А. Фитрат (ҳаёти ва ижодий фаолияти). -Т., 1991; Болтабоев Ҳ. Фитрат. -Т., 1992; "Фидойилар" мақолалар тўплами. -Т., 1990 ва бошқалар.

² Эшонова З. Чулпон шеърятининг ғоявий-баддий хусусиятла-

И.Султонов, М.Қушқонов, С.Мамажонов, У.Норматов, Н.Каримов, Б.Қосимов, А.Алиев, Э.Каримов, Н.Владимирова, И.Ғафуров, Ш.Турдиев, С.Ахмедов, Б.Дустқороев каби олимлар томонидан ўнлаб эътиборга молик мақолалар эълон қилинди ва эълон қилинмоқда.

20-йиллар адабий-ижтимоий муҳитини уч-тўртта ижодкорнинг ҳаёти ва ижодий фаолиятини тадқиқ этиш билан, албатта, тўдалигича тасаввур этиб бўлмайди. Бунинг учун эса улар билан ёнма-ён фаолият кўрсатган, бир булоқдан сув ичиб, бир ҳаводан нафас олган бошқа ёзувчилар ижодиётини ҳам ўрганиш, тадқиқ этиш лозим. Бу, ўз навбатида, ўша ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий, хусусан, адабий ҳаёт манзараларини ойдинлаштиришга ёрдам беради.

Биз тадқиқотимизга асос қилиб олаётган ижод соҳибни Абдулла Қодирий, Чулпон, Фитрат, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Садриддин Айний, М.Суфизода, Элбек, Ғ.Зафарий билан бир қаторда қалам тебратган, 20-йилларнинг жанкуяр журналистларидан бири, драматург, адабий жараённинг феоли иштирокчиси Ғози Юнусдир.

Ғози Юнус 20-йиллардаги адабий-тарихий жараённинг кўзге кўринган вакили сифатида тавдалланади. Унинг адабий мероси ҳам қат-

ри. Номзодлик илмий даражаси учун ёзилган дисс.-Т., 1991; Куронов Д. Чулпоннинг "Кеча ва кундуз" романида ҳарактерлар психологизми. Номзодлик илмий даражаси учун ёзилган дисс.-Т., 1992; Ғаниев И. Фитратнинг тарихий ғожеа яратиш маҳорати. Номзодлик илмий даражаси учун ёзилган дисс. -Т., 1992. Ёқубов И. Отажон Ҳошимнинг адабий-танқидий фаолияти. Номзодлик илмий даражаси учун ёзилган дисс. -Т., 1993; Султонов У. Чулпоннинг эстетик қарашлари. Номзодлик илмий даражаси учун ёзилган дисс. -Т., 1993; Каримов Б. Вадуд Махмуднинг 20-йиллар танқидчилигида тугган ўрни. Номзодлик илмий даражаси учун ёзилган дисс. -Т., 1995.

та ҳажми ташкил этади. Шундай бўлса-да, унинг адабий-танқидий, маданий-маърифий, сиёсий-ижтимоий қарашлари, ўз даври адабиёти тарихида қолдирган излари деярлик ўрганилмаган ва шу боис у ҳа- лигача йирик илмий ишлар, ўқув қўлланма ва дастурларидан ўрин олмаган. Ҳолбуки, унинг ижодий фаолиятини ўрганмай туриб, 20- йиллар адабий жараёни манзараларини тўла тавдалантириш, бу жа- раён қирралари, зиддиятлари ва мувоҳам томонларини очиш мумкин эмас.

Мавзунинг ўрганилиш тарихи. Ҳозир Юнуснинг ижодий фаолияти 20-йиллар тонгидаёқ замондошлари эътиборини тортган. Фитрат, Абдулла Қодирий, Чулпон, С.Айний, Хуршид, М.Ҳасан каби адиб ва мунаққидлар ўз чиқишларида Ҳозир Юнус ижодининг маълум бир қир- раларига фикр ва мулоҳазаларини билдириб ўтганлар¹. Ишда мазкур адиб ва мунаққидларнинг Ҳозир Юнус ижоди ҳақидаги фикр ва мулоҳа- заларининг асосий йўналиши кўрсатиб ўтилади, лозим ўринларда улар билан бэхота ҳам киришилади. 20-йилларнинг охирида бер- қарорлашган мафкуравий сиёсат оқибатида Чулпон, А.Қодирий, Фит- рат ва бошқалар қатори Ҳозир Юнуснинг ижодий фаолияти ҳам фақат сиёсий жиҳатдан бэхоланиб, ҳолис илмий таҳлил меъёрларидан узоқ- лашилди. "Халқ душмани" ёрлиғи Ҳозир Юнуснинг номига ёпиштирил- гандан кейин эса узоқ йиллар унинг ҳаёти ёки ижоди ҳақида бир-

¹ Хуршид. Шахсият қурбонининг таҳаллуси. — "Иштирокиюн", 1919, 27 сентябрь; Хуршид. "Заҳҳоки мОрон". — "Иштирокиюн", 1919, 4 октябрь; Мусофир. "Заҳҳоки мОрон" муносабати ила. — "Иштирокиюн", 1919, 17 октябрь; Фитрат. "Заҳҳоки мОрон" муносабати ила. — "Иштирокиюн", 1919, 23 октябрь; Чулпон. "Чин севиш". — "Иштирокиюн", 1920, 25 ноябрь; Жулкунбой. "Муштум" (танқид). — "Қизил Ўзбекистон", 1925, 7 август; А.Зоҳирий. Танқид ҳам унга жавоблар ҳақида бир неча сўз. — "Фарғо- на", 1925, 15 октябрь; Мухаммад Ҳасан. Ҳозир Юнуснинг баъзи "таб- дидот" ва "тадбиқот"лари. — "Қизил Ўзбекистон", 1928, 30 март ва бошқалар.

икки ағиз бўлса-да, сўз айтиш имкони бўлмади. Фақат 60-йилларнинг охирига келибгина М.Худойкулов "Муштум" журнаlining дастлабки йиллари устида мушоҳада юритиш асосида Ғози Юнуснинг ҳам хизматларини жуда қисқа, ҳатто муж мал бир тарзда айтиб ўтди¹. Кейинчалик ҳам адабиётимиз тарихи ҳақида сўз айтилар экан, Ғози Юнуснинг 20-30-йиллар адабий жараёнида тутган ўрни хусусида қичқача тўхталиб ўтилди ёки ижодининг маълум бир қирраларигагина эътибор қаретилди. Фақат 80-йилларга келиб, Ғози Юнус ҳаёти ва ижодий фаолияти ҳақида умумий тасаввур берувчи мақолалар² пайдо бўлди.

Адибнинг ижодий фаолиятига бағишланган мазкур ишларга суянилган ҳолда мавзунинг адабиётшунослик назаридан четда қолиб келаётган нуқталарини ёритишга диссертацияда кенг ўрин берилди. Бир томондан, адабиётшуносликда Ғ.Юнус ижодий фаолиятига бағишланган махсус тадқиқотнинг йўқлиги, иккинчи томондан, адибнинг илк ижодига ва ҳаётининг сўнгги йилларига тегишли маълумотларнинг камчилиги туфайли ишда айрим нуқсон ва зиддиятли ўринларнинг бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

Ғози Юнус 1887 йили Тошкент шаҳрининг Охангузар маҳалласида бинокор уста оиласида дунёга келган. Ота-онаси ўз даврининг саводли кишиларидан бўлган. Отаси Юнус ака Муҳаммад ўғли рус ти-

¹ Худойкулов М. Ўзбек сатирик журналистикасининг вужудга келиши ва ривожланишида "Муштум" журнаlining роли (1923-32 йиллар). Номзодлик илмий даражаси учун ёзил. дисс. -Т., 1968; Кулгуни курол қилиб. - "Шарқ юлдузи", 1971, №5; "Муштум" 50 ёшда. -Т., 1973.

² Аҳмедов С. Ғози Юнус. - "Гулистон", 1989, №9; Жураев Қ. Ғози Юнус. - "Ўзбек тили ва адабиёти", 1990, №1; Алиев А. Ғози Юнус ҳақида сўз. - "Ўзбекистон адабиёти ва санъати", 1990, 25 май; Алиев А. Хурлик кўрган буклар. - "Ёш ленинчи", 1991, 4 май.

лини яхши билганлигидан рус маҳаллаларида устачилик қилган, рус инженерлари билан биргаликда Тошкент шаҳридаги йирик саноат иншоотларини қуришда қатнашган. Қупинча, "ёрдамчи" деб, ўзи билан бирга олиб юрадиган ўғли Ғозига руслар билан ишлашлик ўз таъсирини ўтказган, зеҳни ўткир Ғози рус тилини яхши ўзлаштириб олганлиги ва ҳа, деб маҳалла-қуйда русча сўзлэйверганидан "Ғози ўрус" деган лақаб ҳам орттирган.

Оилада тўрт ўғил фарзанд бўлиб, ота-она уларнинг ҳаммасини хатли-саводли қилишга интилишган. Адибнинг онаси Зулфия ая уйда мактаб очиб, хотин-қизларни ўқитган.

Ғози Юнус дастлабки маълумотни эски мактабда олади. Ўсмирдаги зеҳн ва илмга чанқоқлик Бароқхон мадрасаси томон етаклайди. Бу пайтда Ғози Юнус 15 ёшда эди.

Ғози Юнус мадрасада диний таълим олиш билан бирга форс, араб, турк тилларини ҳам мукаммал эгаллайди. Бароқхон мадрасасидаги 10 йиллик таълим унинг дунёқарашига катта таъсир ўтказди. Бу ерда у Оллоҳни, Исломни, Пайғамбарни танийди. Дин аҳкомларини ўрганиб, уламо бўлиб этишади. Мадрасани тугатиш арафасида унга "мулла" унвони берилади. Советлар жамиятининг муллаларга қаршилигини сезгунга қадар "мулла" сўзининг "Ғози Юнус" исмидан олдин ёзиб келиниши ҳам шундан. Мадрасани тугатгач эса, унга шу даргоҳда мударрислик қилишни таклиф этишади. Лекин, у бунга рози бўлмасдан, олдинги касби-устачиликка қайтади. Унинг шарафли касбини рад этиб, яна оддий ҳунармандликка қайтиши бир оз таажжуб уйғотади, албатта. Бунинг ўзига хос сабаблари бўлса керак. Биз буни шундай изоҳладик: Ғози Юнуснинг қалбига мадрасада ўқиб юрган кезларидаёқ боомахона очиб иштиёқи тушган. Шунинг учун унинг мударрисликдан воз кечиб, устачилик қилишдан муроди

боомахона очиш учун моддий тайёргарлик кўриш, оз бўлса-да, маб-
лағ орттириш бўлган. Дарвоқе, у орадан бир-бир ярим йил ўтиб-ўт-
масдан, Болтиқбўйи мамлакатларига сафарга отланган. Ният - боо-
махона учун қаракли асбоб-ускуналарни олиб келиш. У 1914-1915
йилларда укаси Файзибой ва икки савдогар дўсти билан Петербург-
га, Латвия, Литва, Эстония, Финляндия каби мамлакатларга сафар-
га чиқади. Афсуски, биринчи жаҳон урушининг бошланиши билан
мазкур улкаларда қимматчилик авж олганлиги сабабли улар зарур
асбоб-ускуналарнинг маълум бир қисминигина олиб қайтишади. Шун-
дан кейин Ғози Юнуснинг адабий жараёнга қизиқиши янада кучаяди.
Вақтли матбуот билан мунтазам равишда танишиб боради, татар,
азербайжон тилларини ўрганиб, уша тилларда нәшр этилган газета
ва журналларни мунтазам ўқиб боради, улардан таржималар ҳам қи-
лади.

1915 йилда Ғози Юнус "Бахтсиз кувёв" спектаклидаги роллар-
дан бирини ижро этади. Бу унинг сахнадаги биринчи роли эди. Шун-
дан кейин у сахнада бир қатор ўзига хос образлар яратади. Ўзи
ёзган "Захҳоқи мурои" пьесасида Захҳокнинг отаси - адолатпеша
Темиртош ролини ижро этади. Кейинчалик Наби Ғаниевнинг "Йилит"
номли фильмида эса бой киши образини яратади. У санъаткор сифа-
тида яна дутор ва танбурда ҳам яхши куйлар ижро этган.

1916 йилги мардикорликка олиш воқеалари Ғози Юнусни яна
Болтиқбўйи улкаларига боришга мажбур қилади, у ерда рус тилини
яхши билганлигидан ротада юзбоши - "сотник" бўлиб хизмат қилади.
Шундай бўлса-да, шароитнинг оғирлиги оқибатида у мардикорчилик-
дан ногирон бўлиб қайтади.

Халқ учун хизмат қилиш истетида бўлган Ғози Юнус тинимсиз
изланади. Бар имкониятини миллатининг муҳтожларига, оқилларига,

илмсиэларига ёрдам беришга сарфлайди. Шу ҳаракатларнинг натижаси ўлароқ, инқилоб арафасида Эшонгузар маҳалласида "Очиларга ёрдам кўмитаси" вужудга келади. У шу кўмитада саркотиб бўлиб фаолият кўрсатади ва шу кўмитада ишлаб юриб, тухмат билан қамалади. У турма ҳаёти билан "танишиши" натижасида вужудга келган "Турма хотираси ёхуд Ҳақсиялик касофати" асарининг сўзбошисида ёзишича, "1917 йил 23 ноябрда Хоназар донослари (чақимчи, тухматчилари - У.Ғ.) ҳамда уезд советининг адолатсиз хийлакорлиги тўғайли Тошкент хибсхонасининг ғамхоналарида бир оз умр кечиришига" тўғри келади. Лекин, қайта текширишлар натижасида ҳақиқат юзга чиққач, хибсдан озод бўлади.

Дастлаб театр сахналарида ва вақтли матбуотда бир-икки кўриниб юрган Ғози Кнус инқилобдан кейин бутун куч-қувватини маърифатни юксалтиришга, халқ онгини оширишга сарфлайди. Шу йўлда 1914-1915 йилларда амалга ошмай қолган ниятини рўёбга чиқаради: у Эски Жувадаги ҳозирги кунга қадар ҳам ишлаб турган боомахонага асос солади. Матбуот ишларига қаттиқ шўғрийди, газета-журналлар ташкил этади, театр группалари учун пьесалар ёзади.

Совет ҳукуматининг миллий сиёсатида дастлаб қарши бўлган Ғози Кнус аста-секин унинг ваъдаларига ишониб боради. Шу билан дунёқарашда зиддиятли томонлар пайдо бўлади. 1918 йилда биринчилардан бўлиб, коммунистик фирқага аъзо бўлиб киради. У фирқага аъзо бўлмасидан сая олдинроқ эса "Ишчилар дунёси" журналида Октябрь инқилоби ҳақида гапира туриб, шундай ёзган эди: "...хурриятдан мусулмонлар ва биз, мусулмон ишчилари, бир тийинлик фойда кўрмадимиз. Балъакс, Николай замонасидан ҳам баттар кунни ўтказиб турибдирмиз. Ҳеч вақт биз, мусулмонлар, буни хуррият, дея олмаймиз".

Совет ҳокимиятининг ваъдаларига ишонган Ғози Юнус ижтимоий ҳаётдаги адолатсизлик ва ноҳақликларнинг сабабини бошқа ердан қидиради, у энди фақат маърифат тарқатувчи эмас, балки совет сиёсатининг тарғиботчиси бўлиб ҳам фаолият кўроатади.

Ғози Юнус ҳақгўй, адолатпарвар, маърифатпарвар бўлиши билан бирга анча соддадил киши ҳам эди. Унинг бу табиати ёзган асарларида ҳам аён кўриниб туради. У ҳеч кимдан сир сакламас, каттага катта, кичикка кичик бўлиб муомала қилар, ҳазилга ҳазил, жиддийга жиддий қилиб жавоб қайтарар, табиатан дилида бировга фарз сакламайдиган, ёмонлик ўйламайдиган, ишонувчан одам бўлган. Шу билан бирга у бировда камчилик кўрса, рўй-рост кизига айтган.

Ғози Юнуснинг ўғли Тулқин ака бизга адибнинг табиатига далилат қиладиган айрим воқеаларни сузлаб берди. Ғози Юнус шахсини танишда ёрдам беради, деган умидда уларнинг баъзи бирларини кўйида келтириб ўтамиз.

Кунларнинг бирида адиб ўғли, яъни Тулқин ака Ғозиев билан бирга Давлат Нашриётига боради. Ўғлини эшик олдида қолдириб, ўзи ичкарига кириб кетади. Тулқин ака болаларга хос қизиқиш билан у ер-бу ерда ётган қорозларни титкилай бошлайди. Тусатдан газетата ўралган пулни топиб олади. Отаси қайтиб чиққанда, пулни беради. Ғози Юнус бўлса, пулни газетасига ўраб, жойига қайтариб кўяди ва "этаси келиб, албатта, пулини олади", дейди-да, ўғли билан хотиржам ортларига қайтишади.

Тулқин аканинг хотираларидаги Ғози Юнуста алоқадор маълумотлардан яна бири шуки, Абдулла Қодирий, Чулпон, Санжар Сиддик, Ғози Юнус гуртгаласи "ҳамтовок" бўлишган экан. Улар тез-тез учрашиб, алабий, ижтимоий, сиёсий масалалар хусусида суҳбатлар кў-

ришган. Уларнинг ҳақат ўзларигагина маълум бўлган лақаблари бўлган. Ҳози Юнуснинг лақаби — "Мулла" ("мулла" сўзининг бузилган шакли), яъни бир пайтлар "мулла" номи билан танилган Ҳози Юнуснинг эндиликда коммунист бўлиб кетганига ишора ёки киноя; Абдулла Қодирийники — "Мунофиқ", бунинг сабаби ҳеч қачон намозини тарк қилмасдан, куча-қўйда юрган пайтида ҳам ибодат вақти бўлиб қолса, пана-пастқамда намозини адо қилиб олиши (мусулмончилиқни қоғим қилиши) ва шу билан бирга коммунистларга (тўғрироғи, даҳрийларга) хизмат қилиши; Чўлпонники эса на жинни ва на соғ деган маънодаги "Дебона" сўзи бўлган экан; Санжар Сиддиқ уларнинг ёш жиҳатдан энг кичиги бўлиб, зеҳни ўткир, хотираси кучлилиги сабабидан бирон маълумот хусусида иккиланиш пайдо бўлганда, унга муножабат қилишган. Шу боисдан уни "Қомус" деб аташган.

Ҳози Юнус ижодий фаолиятининг салмоқли қисмини матбуот ишлари ташкил этади. У "Ишчилар дунёси", "Муштум", "Зарафшон" каби журнал ва газеталарнинг ташкил этилишида фаол иштирок қилган. Доимий равишда матбуот органларидаги масъул вазифаларнинг бирида банд бўлган. Унинг хизматлари 1921 йилдаёқ ҳукумат томонидан муносиб тақдирланган — "Меҳнат ва матбуот қаҳрамони" деган унвонга сазовор бўлган.

Бошқа ижодкорларда бўлгани каби Ҳози Юнус боши устида ҳам шўролар булутга тоҳ соя солиб, тоҳ ариб турган. У қандайдир сабаблар билан 1924 йилда партия сафидан чиқарилган. Абдулла Қодирий билан "Муштум" журнали устидаги тортишувларидан кейин дастлаб муҳаррирликдан, кейинчалик бутунлай журналдан четлаштирилган. Бошқа жойлардан ҳам сиқувга олина бошлаган. Чунки уше тортишув-мунозаралардан кейин Марказқўмнинг нашри афкори бўлмиш "Қизил Ўзбекистон" газетасининг идораси Ҳози Юнусга бутунлай қар-

ши чиққан. "Қизил Ўзбекистон" газетасининг 1928 йил 30 март сониде "М.Хасан" имзоси остида "Ғози Юнуснинг баъзи "табдилот" ва "тадбиқот"лари ҳақида" деган унинг ижодини қораловчи мақола босилган.

1937 йилга келиб, 20 ёшта тўлган, оёққа туриб, куч-қувватга энган Совет ҳукумати ўзининг ҳақиқий башарасини намоён қиладди, кўплар қатори Ғози Юнус ҳам шу йилнинг 6 августиде ҳибсга олинади. Ҳеч қанча ўтмай, бутун оила аъзолари ҳамда яқинлари қамалади. Оила аъзолари бир мунча муддат қамокда ётгач, озод этилса-да, кўп йиллар совет давлатининг "қора рўйхати"да туради, таъқиқларга учрайди. Адибнинг ўзи бўлса, то умрининг охиригача бутун орзу-умидлари-ю армонлари билан панжара орқасиде қолди.

Ғози Юнус 1942 йилнинг 5 майиде Вологда вилоятининг сиёсий маҳбуслар лагериде вафот этади.

Ривоятларда нақл этилишича, Мусо алайҳиссалом ўз қавмини Фиръавн зулмидан озод этгандан сўнг қалбларига қуллик табиати оингиб кетган авлод ўтиб кетиши учун, тарчи озодликка чиққан бўлсалар-да, хур, эркин миллат барпо қилиш ниятида уларни қирқ йил саҳрода адаштириб юради. Шундан кейингина янги авлод билан, қониде қулликнинг қатралари қолмаган авлод билан янги жамиятни барпо қиладди. Совет давлатининг бўлса, мустабид тузумни барпо этиш учун хурриятталаб инсонларнинг ўтиб кетишини қирқ йил куттишга сабри етмади. Халққа қиргин келтирган 1937 йил СССРда социализм тўла галаба қозонган йил бўлиб қолди.

Ғози Юнус ҳаётига оид маълумотларни ҳозирча шулар билан тугатамиз. Унинг шахсига оид яна баъзи бир маълумотлар, воқеа-ҳодисалар ва фикр-мулоҳазаларимиз ижодининг тадқиқи жараёнида ўз ўрни билан баён этилади.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари. Асримизнинг дастлабки чорагида вужудга келган адабий-тарихий жараён ўзининг ранг-баранглиги, ижодкорлар фаолиятининг серкирралиги, халқ онги ва маърифатини юксалтириш йўлида ташланган қадамларнинг дедиллиги, илдамлиги билан ажралиб туради. Лекин, маърифатпарварлик, тараққиёт ва озолик йўлида ташланган дастлабки қадамлар мустабид совет тузуми ва унинг мафкурасига мос келмас эди. Шу сабабдан "совет маърифатчилиги"га ҳамоҳанг бўлмаган адабий меросимиздан бутунлай юз ўгирилди, ўртанилмади. Жуда кўп истиқлол фидойилари ва маърифатпарварларнинг маданий меросига дастлаб пролет-культчилик ва раппчилик, кейинчалик эса социалистик реализм марраларидан туриб ёндошилди. Шу сабабларга кўра, Ғози Юнуснинг ҳам ижодий фаолиятини ўртаниш адабиётшунослар назаридан четга суриб қўйилди.

Лекин бугунги кунда унинг адабий меросини ўртаниш, у ҳақда махсус тадқиқотлар олиб бориш айна вазифаларимиздан бири бўлиб турибди.

Мазкур ишдан кўзланган мақсад 20-йиллар матбуоти ва бошқа бирламчи манбалар асосида Ғози Юнуснинг ижодий йўлини монографик тарзда ёритиш, ёзувчининг адабий-танқидий, маданий-маърифий, сиёсий-ижтимоий воқеликка бўлган муносабатини очиқ бариш ва бу билан унинг 20-йиллар адабиёти тарихида тутган ўрнини белгилаш ҳамда халқ онги ва маърифатини ошириш, миллий матбуот ва маданиятни қарор топтириш йўлида қилган хизматларига холисона баҳо беришдир.

Илмий ишнинг тадқиқот доираси қуйидаги вазифаларни ўз ичига олади:

— ёзувчининг таржиман ҳоли ва дастлабки ижодига оид маълум-

мотларни бир тизимга тушириш орқали унинг ҳаётий ва ижодий йўлини тиклаш;

- адабий-тарихий муҳитнинг ёзувчи ижоди ва дунёқарашига таъсирини аниқлаш;

- журналист адибнинг 20-йиллар матбуотида тутган ўрнини белгилаш;

- адиб бадий ижодининг қирраларига эътиборни қаратиш ва энг муҳим асарларини таҳлил этиш;

- адибнинг ўзбек драматургияси ва театрининг шаклланиши ҳамда ривожланишидаги хизматларини кўрсатиш;

- адиб ижодини атрофлича таҳлил этиш орқали унинг 20-30-йиллар ўзбек адабиётидаги ўзига хос ўрнини аниқлаш.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. 20-йиллар адабий жараёни ҳақида бир қатор адабиётшуносларимиз томонидан салмоқли ишлар амалга оширилган. Уларнинг баъз и бирларида Ғози Юнуснинг шу давр адабий ҳаётидаги ўрни хусусида қисқача тўхталиб ўтилган, айримларида эса номини тилга олиш билангина қиёяланган. Шу билан бирга сўнгги йилларда Ғози Юнус ҳаёти ва ижодининг умумий тавсифини берувчи мақолалар ҳам чоп этилган. Лекин, ушбу иш муаллифи адабиётшуносликда биринчи марта Ғози Юнус ижодий йўлини монографик тарзда ўрганишга қўл урди. Диссертацияда шу пайтгача амалга оширилган ишларга суянилган ҳолда Ғози Юнус ижоди яхлит илмий тадқиқот объектга айлангизрилиб, янгича талқин ва таҳлилдан ўтказилди. Унинг журналистик фаолияти ҳам диссертант томонидан илк бор илмий таҳлил доирасига тортилди. Шунингдек, ёзувчининг 20-30-йиллар адабий жараёнида тутган ўрни, ўзбек миллий драматургияси, театри ва театршунослигининг шаклланишидаги хизматлари илк бор тадқиқ этилди, қаламкаш замондошлари билан

булган ўзаро алоқалари ва мунозараларига янгича баҳо берилди.

Диссертация Ғози Юнус ҳақидаги биринчи махсус тадқиқот бўлганлиги учун ижодкорнинг таржимаи ҳоли ҳақида ҳам қисқача тўхтаб ўтилди.

Тадқиқотнинг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот 20-йиллар адабий-жараёнининг маълум бир қирраларини, хусусан, Ғози Юнус номи билан бизга таниш бўлган шахсининг ижодий йўлини, унинг журналист, ёзувчи, драматург, театр арбоби ва театршунос сифатидаги хизматларини илк бор мукаммал очиб берилганлиги ҳамда унинг XX аср ўзбек адабиёти тарихидаги қонуний ўрнини кўрсатиб берганлиги билан аҳамиятлидир.

Ундаги маълумотлар ва илмий хулосалардан олий ўқув юрталарининг филология ва журналистика факультетлари учун XX аср ўзбек адабиёти тарихи, миллий журналистиканинг босиб ўтган йўлини кўрсатишга қаратилган даролик ва қўлланмаларни тузишда, шунингдек педагогика институтлари ва дорилфунунларнинг филология ҳамда журналистика факультетларида шу фанлар бўйича ўқилаётган умумий курсларда, бундан ташқари, ўзбек драматургияси ва журналистикасининг шаклланишига оид махсус курсларда фойдаланиш мумкин.

Диссертация совет даврининг дастлабки йилларида адабий жараёнда рўй берган воқеаларни янгича талқиндан ўтказиши билан ҳам аҳамият касб этади.

Тадқиқот XX аср ўзбек халқининг миллий эстетик тафаккури ва миллий театримизнинг шаклланишини ўрганиши жиҳатдан санъатшунос ва тарихчи мутахассислар учун ҳам муайян аҳамиятга моликдир.

Диссертациянинг жорийланиши. Жумҳурият газети ва журналларида тадқиқот мавзуи юзасидан бир неча мақолалар эълон қилинган, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Алишер Навоий но-

мидаги Адабиёт институтида бўлиб ўтган ёш олимлар анъанавий ил-
мий конференциясида (1994 йил, май) маъруза қилинган. Тадқиқот
мавзуи юзасидан бажарилган ишлар рўйхати ишга илова этилган.

Тадқиқотнинг қурилиш тартиби. Диссертация кириш, уч боб,
хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.